

SELEVCIA

AD CALYCADNVM

SAYI III -2013

OLBA KAZISI YAYINLARI

SELEVCIA AD CALYCADNVM III

Olba Kazısı Yayınları

Olba Kazısı Yayınları
SELEVCIA AD CALYCADNVN III

Seleucia ad Calycadnum, hakemlidir ve her yıl Nisan ayında bir sayı olarak basılır. Yollanan çalışmalar, giriş sayfalarında belirtilen yazım kurallarına uygunsa yayınlanır, çalışması yayınlanan her yazar, çalışmanın baskı olarak yayınlanmasını kabul etmiş ve telif haklarını *Seleucia ad Calycadnum* yayınına devretmiş sayılır. *Seleucia ad Calycadnum* kopya edilemez ancak dipnot referans gösterilerek yayınlarda kullanılabilir.

Seleucia ad Calycadnum, hakemlidir ve her yıl Nisan ayında bir sayı olarak basılır. Yollanan çalışmalar, 7. sayfada belirtilen yazım kurallarına uygunsuz yayınlanır, çalışması yayınlanan her yazar, çalışmanın baskı olarak yayınlanmasını kabul etmiş ve telif haklarını *Seleucia ad Calycadnum* yayınına devretmiş sayılır. *Seleucia ad Calycadnum* kopya edilemez ancak dipnot referans gösterilerek yayınlarda kullanılabilir.

Editörler

Emel Erten
Diane Favro
Murat Özyıldırım

Bilim Kurulu

Prof. Dr. Meral Akurgal
Prof. Dr. Salim Aydıöz
Prof. Dr. Halit Çal
Prof. Dr. Çiğdem Dürüşken
Prof. Dr. Emel Erten
Prof. Dr. Diane Favro
Prof. Dr. Turhan Kaçar
Prof. Dr. Gülgün Köroğlu
Prof. Dr. Erendiz Özbayoğlu
Prof. Dr. Scott Redford
Prof. Dr. Aygül Süel
Prof. Dr. Fikret Yegül
Doç. Dr. Sedef Çokay-Kepçe
Doç. Dr. Efrumiye Ertekin
Doç. Dr. Mehmet Fatih Yavuz
Yrd. Doç. Dr. Figen Çevirici-Coşkun
Yrd. Doç. Dr. Merih Ereğ
Yrd. Doç. Dr. Fikret Özbay
Yrd. Doç. Dr. Hüseyin Murat Özgen
Yrd. Doç. Dr. Sema Sandalcı
Yrd. Doç. Dr. Hacer Sibel Ünalın
Dr. Vujadin Ivanisevic

Seleucia ad Calycadnum
Olba Kazısı Yayınları
Sertifika No:

Sayı: 3

ISBN: 978-6055-668-33-4
Mayıs 2013, İstanbul

Kapak Tasarım

Tuna Akçay

Yazışma Adresi

Okt. Murat Özyıldırım
Mersin Üniversitesi Fen - Edebiyat Fakültesi
Arkeoloji Bölümü, Çiftlikköy Kampüsü, 33342,
Mersin - Türkiye
Tel: 00 90 324 361 00 01 - 4735
e- posta: ozyildirimmurat@gmail.com

Adres

Homer Kitabevi ve Yayıncılık Ltd. Şti.
Yeni Çarşı Caddesi, No: 12/A
Galatasaray, Beyoğlu, 34433, İstanbul
Tel: 0212 249 59 02
www.homerbooks.com
e-mail: homer@homerbooks.com
Sertifika No:

Baskı ve Cilt

Yayıncılık Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.
Litros Yolu, Fatih Sanayi Sitesi, No: 12
197-203, Topkapı - İstanbul
Tel: 0212 612 58 60
Sertifika No:

Dağıtım

Homer Kitabevi ve Yayıncılık Ltd. Şti.
Yeni Çarşı Caddesi, No: 12/A
Galatasaray, Beyoğlu, 34433, İstanbul
Tel: 0212 249 59 02

Seleucia ad Calycadnum | Sayı 3 | Nisan 2013

Olba'da Şeytanderesi Vadisi'ndeki Kaya
Kült Alanında Bulunan Unguentariae
Tuna Akçay
9

2012 Yılı Efes, Ayasuluk Tepesi ve St. Jean
Anıtı Kazıları Depo Çalışmalarından İlk
Gözlemler, Yeni Bir Keşif: Ayasuluk'ta Cam
Atölyesi
Ebru Fatma Fındık
31

Bizans Sikkelerinde Başmelek Mikhail ve
Aziz Mikhail Tasvirleri
Ceren Ünal
49

Klaros Kasesi ve Anadolu'da Pers
Egemenlik Döneminde Cam Kase Üretimi
Konusunda Düşünceler
Emre Taştemür
65

Silifke Müzesi'nden Erken Bizans
Dönemine Ait Gümüş Tılsım
Gülğün Köroğlu
81

Olba Kazılarında Küçük Buluntular
Emel Erten
101

Ermeni Baronluğu'nun Kuruluşu
Fatma Akkuş Yiğit
129

Artuklu Türkmenleri'nin Sikkelerinde
Mitolojik Bir Yaratık: "Çift Başlı Kartal"
Ramazan Uykur
145

Fatsa Cıngırt Kayası'ndan Ele Geçen 10
Sikke Üzerine Gözlemler
Ayşe Fatma Erol - Deniz Tamer
159

Genius Loci: Towards a Roman
Understanding of Carthage
Jessica L. Ambler
183

Kuşadası, Kadıkalesi/Anaia Kazısı 2007-
2010 Sezonu Cam Buluntuları "Pencere
Camları"
Tümay Hazinesdar Coşkun
197

Olba Manastırı: 2012 Yılı Kazı Sonuçları
ve Merkez Mekânlar Üzerine Düşünceler
Murat Özyıldırım
211

Erken Hıristiyanlık Döneminde Cilicalı
Şifavericiler: Dioscorides, Cosmas ve
Damianus
Sevim Ayteş Canevello
223

Osmanlı'nın Arkeoloji Algısı: Kilikia
Örneği
Songül Ulutaş
233

Olba Kazısı Kiremit Örnekleri
Arkeometrik Çalışmaları
Ali Akın Akyol - Ebru Erdoğan Yıldırım - Emel
Erten - Yusuf Kağan Kadioğlu
249

Kitap Tanıtımı

Tanrıça ve Boğa
Emel Erten
269

İstanbul'un Tarihi Eserleri
Ahmetcan Sayalı
277

Anadolu'da Kadın: On Bin Yıldır Eş, Anne,
Tüccar, Kraliçe
Hüseyin Üreten
281

PRAEFATIO

Olba Kazaları'nın süreli yayını *Seleucia ad Calycadnum*'un 2013 yılında üçüncü sayısını sunarken, dergimizin yayın yaşamına aralık vermeden devam etmekte olmasının mutluluğu içinde olduğumuzu belirtmek isteriz. Öncelikle, bu yeni sayıda yayınlanmak üzere çalışmalarını bize göndermek nezaketinde bulunan değerli meslektaşlarımıza, yayın kurulu üyelerimize teşekkürlerimizi sunarız. Onların katkılarıyla ortaya çıkan bu sayının, eskiçağ uygarlıkları ve dilleri, tarihi konusunda çalışan akademisyenlerin ve bu alanlara ilgi duyan okurların yakından tanıdıkları Homer Kitabevi tarafından yayınlanması, yayın ekibimiz için ayrı bir sevinç kaynağıdır. Bizimle çalışmayı severek kabul eden değerli dostumuz, Homer Kitabevi sahibi Ayşen Boylu'ya ve *Seleucia ad Calycadnum*'un bu sayısının grafik düzenlemelerini büyük bir titizlikle gerçekleştiren Sinan Turan'a şükran borçluyuz.

Arkeoloji, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri, Sanat Tarihi konularında çalışan uzmanlara dergimiz kapılarının hep açık olduğunu ve gelecek sayılarımızda onların değerli çalışmalarına yer vermekten mutluluk duyacağımızı belirtiriz.

Editörler:

Prof. Dr. Emel Erten

Prof. Dr. Diane Favro

Murat Özyıldırım (Klasik Filolog, MA)

PREFACE

We are pleased to present volume 3 of *Seleucia ad Calycadnum* which has been continuously published since 2011. First and foremost, we would like to thank all our colleagues for their scholarly contributions and our editorial board for their valued input. Due to their expert participation, we are this and subsequent volumes will be published by Homer Books, widely recognized by those who study ancient civilizations and languages. We are grateful to Ayşen Boylu, owner of Homer Books, who kindly agreed to work with us, and Sinan Turan, who meticulously designed the graphics of this volume.

We would also like to state that our journal is open to scholars of fields of archaeology, ancient languages and cultures and history of art. We would always welcome their works in the forthcoming volumes.

Editors:

Prof. Dr. Emel Erten

Prof. Dr. Diane Favro

Murat Özyıldırım (Classical Philologist, MA)

Olba Kazısı Yayınları
SELEVCIA AD CALYCADNVN

Makale Başvuru Kuralları

Seleucia ad Calycadnum, Olba Kazısı yayını olarak yılda bir sayı yayınlanır. Yayınlanması istenen makalelerin en geç Şubat ayında gönderilmiş olması gerekmektedir. *Seleucia ad Calycadnum*, arkeoloji, eskiçağ dilleri ve kültürleri, eski çağ tarihi, sanat tarihi konularında yazılan, daha önce yayınlanmayan yalnızca Türkçe, İngilizce çalışmaları ve kitap tanıtımlarını yayımlar.

Yazım Kuralları

Makaleler, Times New Roman yazı karakterinde, word dosyasında, başlık tümü 12 punto büyük harf, metin 10 punto, dipnot ve kaynakça 9 punto ile yazılmalıdır. Çalışmada ara başlık varsa, bold ve küçük harflerle yazılmalıdır. Türkçe ve İngilizce özetler, makale adının altında 9 punto olarak ve en az iki yüz sözcük ile yazılmalıdır. Özetlerin altında İngilizce ve Türkçe beşer anahtar sözcük, 9 punto olarak “anahtar sözcükler” ve “keywords” başlığının yanında verilmelidir.

- Dipnotlar, her sayfanın altında verilmelidir. Dipnotta yazar soyadı, yayın yılı ve sayfa numarası sıralaması aşağıdaki gibi olmalıdır.
Demiriş 2006, 59.
- Kaynakça, çalışmanın sonunda yer almalı ve dipnottaki kısaltmayı açıklamalıdır.
Kitap için:
Demiriş 2006 Demiriş, B., Roma Yazınında Tarih Yazıcılığı, Ege Yay., İstanbul.
Makale için:
Kaçar 2009 Kaçar, T., “Arius: Bir ‘Sapkın’ın Kısa Hikayesi”, Lucerna Klasik Filoloji Yazıları, İstanbul.
- Makalede kullanılan fotoğraf, resim, harita, çizim, şekil vs. metin içinde yalnızca (Lev. 1), (Lev. 2) kısaltmaları biçiminde “Levha” olarak yazılmalı, makale sonunda “Levhalar” başlığı altında sıralı olarak yazılmalıdır. Bütün levhalar, jpeg ya da tift formatında 300 dpi olmalıdır. Alıntı yapılan levha varsa sorumluluğu yazara aittir ve mutlaka alıntı yeri belirtilmelidir.
- Makale ve levhalar, CD’ye yüklenerek çıktısı ile birlikte yollanmalıdır.

2012 Yılı Efes, Ayasuluk Tepesi ve St. Jean Anıtı Kazıları Depo Çalışmalarından İlk Gözlemler, Yeni Bir Keşif: Ayasuluk'ta Cam Atölyesi

Ebru Fatma Fındık*

Özet

İzmir'in yaklaşık 75 km. güneyinde yer alan Selçuk'un, Aydınöğulları Dönemi'ndeki adı "Ayasuluğ"dur. Bu ismin İncil yazarı Aziz Yahya'nın adının, yani Hagios Theologos'un Türkçeleşmiş hali olduğu belirtilmektedir¹. MS 6. yüzyıldan itibaren Efes Antik Kenti'nin eski önemini yitirmesi ile birlikte yerleşimin tarihi Ayasuluk'ta devam etmiştir. Burada Bizans Dönemi'ne ait en önemli yapı 6. yüzyılda İmparator Justinianus tarafından inşa edildiği bilinen Aziz Yohannes Bazilikası'dır. Bu makalenin konusunu 2012 yılında Efes, Ayasuluk Tepesi St. Jean Anıtı kazıları deposunda yapmış olduğumuz temizlik ve envanter çalışmaları sırasındaki ilk gözlemler oluşturur. 1921 yılından beri aralıklarla sürdürülen kazılarda bulunan eserlerin büyük bir kısmı kazı deposunda muhafaza edilmektedir (Lev. 1). Buluntular arasında Bizans Dönemi'ne ait çok sayıda eser yer almaktadır. Bu eserlerin önemli bir bölümünü seramik ve camlar oluşturur. Seramikler arasında Ege Malları ile Geç Bizans Sgraffito Malları bulunur. Son yıllarda Efes'te yapılan kazılarda Ortaçağ'da seramik üretimine ilişkin veriler tartışılır. Camlar içinde önemli bir buluntu grubunu ise cam bilezikler oluşturur. Bu bileziklerin benzer örnekleri ile Türkiye, Balkanlar ve Ortadoğu'da pek çok kazı merkezinde karşılaşılır. Ancak cam bileziklerin üretim yerleri tartışmalıdır. Bu çalışmada amacımız depodaki çalışmalar sırasında tespitlerimize dayanarak Ortaçağ'da Efes'te seramik ve cam üretimi hakkında bir ön değerlendirme sunmaktır. Eserler üzerine yapılacak daha detaylı çalışmalar ise gelecek yıllar için planlanmıştır.

* Arş. Gör. Ebru Fatma Fındık, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü Beytepe - Ankara. E-posta: ebrufindik@gmail.com.

1 Otto-Dorn 1950, 115, d.not 1; Parman 1980, 322.

Seleucia ad Calycadnum, sayı 3 (2013): 31-48.

Anahtar kelimeler: Efes, Ayasuluk, St. Jean Kilisesi, Bizans seramiği, bilezik, cam üretimi.

Abstract

The name of Selçuk located 75 km south of İzmir is “Ayasuluk” in Aydinogulları period. It is stated that this name is the Turkish form of Saint John that is Hagios Theologos.[1] Upon loss of importance of Ephesus starting from 6th century, the history of settlement continued in Ayasuluk. The most important building of the settlement is the St. John Basilica (St. Jean, Johannes) located in the castle on the hill and known to be made by Emperor Justinianos I in the 6th century during Byzantine period. The subject of this paper is based on the initial observations during the cleaning and inventory works conducted in St. Jean Monument Ayasuluk hill, Ephesus excavation depot in 2012. Most of the art works discovered during the excavations made at certain intervals since 1921 are kept in excavation depot (Lev. 1). Amid the ruins are many arts of works from Byzantine Period. Most part of them consists of ceramics and glass works. Among ceramics are Aegean Wares and Late Byzantine Sgraffito Wares. The data pertaining to ceramic production in Medieval Age discovered during excavations carried out in Ephesus recently are discussed. Glass bracelets form an important part of the findings among the glass works. The similar samples of the bracelets are also seen in several excavations in Turkey, Balkans and the Middle East. However, production places of the glass bracelets should be discussed. Our purpose in the study is to provide a preliminary assessment and opinion about ceramics and glass production in Ephesus during Medieval Age based on our findings during our studies in depot. It is planned to make the detailed studies of the works in coming years.

Keywords: Ephesus, Ayasuluk, St. Jean Basilica, Byzantine ceramic, bracelets, glass production.

Efes, Ayasuluk Tepesi, Aziz Yohannes Bazilikası (St. Jean Anıtı) kazılarına ilk kez 1921-1922 yıllarında başlanmıştır. Erken kazılarda bulunan seramikler 1924 yılında, Yunanlı arkeolog G.A. Sotiriou tarafından yayınlanmıştır². Kilisedeki kazı çalışmaları ile birlikte küçük buluntuların tanıtıldığı yayında Geç Roma ve Türk Dönemi'ne ait pişmiş toprak

---

2 Sotiriou 1924, 115-223.

iki kandil, ayrıca Bizans ve Türk dönemlerine ait olduğu anlaşılan sırlı seramiklere ait az sayıda çizim ve fotoğraf bulunmaktadır³. Bazilika ve çevresinde 1927-28, 1957-58, 1960-67 ve 1974-1978 yılları arasında kazı ve onarım çalışmaları devam etmiştir. Kilisede sonraki yıllarda yürütülen kazılarda ortaya çıkarılan seramiklerin bir bölümü Avusturya Arkeoloji Enstitüsü tarafından *Die Johannes Kirche* adlı yayında tanıtılmıştır⁴. Bu yayında Geç Roma, Erken Hıristiyanlık ve Türk dönemlerine ait pişmiş toprak kandiller, Ege Tipi İnce Sgraffito Bezemeli Mallar, Geç Bizans Sgraffito Malları ile Beylikler Dönemi'ne ait sırlı ve az sayıda sırsız seramiğin fotoğrafı yayınlanmıştır⁵. 1974-1978 yılları arasında yapılan kazılarda bulunan Bizans sırlı seramikleri ise, E. Parman (1978) tarafından doktora tezi olarak değerlendirilmiştir⁶. Araştırmacı daha sonra yayınlamış olduğu çeşitli makalelerle Ayasuluk Tepesi kazılarında bulunan Ortaçağ seramiklerini bilim dünyasına tanıtmıştır⁷. Ayasuluk Tepesi St. Jean Anıtı Kazıları 2007 yılından beri Pamukkale Üniversitesi öğretim üyelerinden M. Büyükkolancı tarafından yürütülmektedir⁸.

Son yıllarda Efes Antik kenti ile Ayasuluk Tepesi ve St. Jean Anıtı kazıları sayesinde Efes Ortaçağ araştırmaları yeni bir ivme kazanmıştır⁹. Efes'in Bizans ve Türk dönemlerine duyulan ilginin artışı ve kazıların ilerlemesi bilim dünyasına tanıtmak üzere, araştırmacılara yeni bilgiler sunmuştur. Araştırmacılar, Efes'in Bizans Dönemi'ne ait küçük buluntularla ilgili şimdiye kadar kısmi ya da katalog biçimindeki çalışmaların yapıldığını, eserlerin acilen sanat tarihsel ve buluntu durumu açısından ele alınması gerektiğini belirtirler¹⁰. Arkeolojik verilerin bu bağlamda değerlendirilmesi kuşkusuz yerleşimin tarihi açısından son derece önemlidir. Son otuz yılda seramik araştırmalarındaki gelişmeler, seramik malzemenin incelenmesinde kullanılan yeni yöntemler ve analiz çalışmalarına duyulan gereksinim, Ayasuluk Tepesi kazılarında bulunan

3 Sotiriou 1924, 189-190, 192-193.

4 Keil-Hörmann 1951.

5 Keil-Hörmann 1951, Taf. LX, 3, Taf. LXI 1-3, Taf. LXII 3.

6 Parman 1978.

7 Parman 1989, 277-289; a.y. 1980, 315-322; a.y. 1980, 321-340.

8 Değerli hocamız M. Büyükkolancı'ya Ayasuluk Tepesi St. Jean Anıtı Bizans Dönemi buluntularını çalışmama izin verdiği için çok teşekkür ederim. Kazı çalışmaları için Bkz. Büyükkolancı 2008, 219-232; a.y. 2010, 131-144; a.y. 2011, 82-95.

9 Efes Antik Kenti kazılarında bulunan Ortaçağ'a ait küçük buluntuları çalışmama izin veren ve bu konuda desteklerini esirgemeyen kazı heyeti başkanı S. Landstätter'a teşekkürlerimi sunarım.

10 Pülz ve Kat 2011, 197-198.

seramiklerin günümüz arkeolojik yaklaşımları ile yeniden incelenmesini zorunlu kılmıştır (Lev. 2). Depoda yer alan çok miktarda buluntuya rağmen çok azı yayınlanmış olan seramik, cam ve diğer küçük buluntular, Efes'te yaşayan Bizans toplumunun Ortaçağ'daki günlük yaşamı hakkında daha çok fikir verecektir. Kullanılan objeler halkın yaşam biçimini anlamamızı sağlayacağı gibi onların ekonomik ve kültürel hareketlerini, geçirmiş oldukları değişimleri ortaya koyacaktır. Örneğin Ortaçağ'a ait amphoraların incelenmesi Efes'in bu dönemde kurmuş olduğu ekonomik ve ticari ilişkileri, buna bağlı olarak da üretim ve tüketim hareketlerini gösterir. Bununla birlikte Bizans toplumunun yeme içme alışkanlıklarında görülen değişimler kap türleri ve formlarında takip edilirken, arkeolojik objelerde görülen farklılaşmanın hangi kültürel etkileşimlerle şekillenmiş olduğu gibi pek çok sorunu aydınlatmamızı sağlayacaktır.

Efes, Aziz Yohannes Bazilikası kazılarında bulunan seramiklerin değerlendirilmesinde karşılaşılan en büyük sorun, önceki kazıların stratigrafik olmaması ve tarihlendirmeye yardımcı sikke verilerinin bulunmamasıdır¹¹. Tarihlendirme genellikle diğer Bizans yerleşimlerinde bulunan örneklerle karşılaştırmaya ve üslup özelliklerine dayanır. Bu çerçevede sırlı seramik buluntular 10-15. yüzyıllar arasına tarihlendirilmektedir¹².

E. Parman (1980) Aziz Yohannes Bazilikası'nda bulunan seramikleri şöyle tanımlar:

“Teknik ve biçim açısından, Bizans keramiklerinde önceden de bilinenlerin bir tekrarı oldukları halde bezeme motifleri açısından değişik, kendine özgü bazı örnekler bulunmuştur; ancak bu örneklerin varlığı, Ayasuluk'ta bulunan Bizans keramiklerini belirginleştirip, karakteristik bir grup oluşturacak nitelikte değildir”¹³.

Bu çalışmanın erken tarihli olması bir yana, araştırmacının 1974-1978 yıllarını kapsayan sınırlı miktardaki seramik malzemeye göre bu değerlendirmeyi yaptığı unutulmamalıdır.

Depoki ilk çalışmalar, bugüne kadar sınırlı sayıda seramiğin yayının yapılmış olmasına karşın, Bizans Dönemi'ne tarihlenebilecek çok miktarda seramik, cam ve diğer küçük buluntuların var olduğunu or-

---

11 Efes Antik kenti kazılarında sistemli olarak incelenen sikke buluntuları bu bağlamda incelenecek ve karşılaştırılacaktır.

12 Parman 1980, 324.

13 Parman 1980, 325.

taya koymuştur (Lev. 3). Çoğunlukla kilise ve vaftizhanede bulunduğu not edilen seramikler, Bizans Dönemi'nde kalede veya kilisede kalabalık bir topluluğun yaşadığını düşündürür. Seramikler ilk izlenimlere göre Orta ve Geç Bizans dönemlerine tarihlendirilir. Buluntuların bir bölümü, olasılıkla Bizans ve Türk dönemleri arasındaki geçiş sürecine aittir. Bizans üretiminin, bölgenin Türkleşmesinden hemen sonra kesilmediği, bir süre daha devam ettiği düşünülmektedir. Aynı araştırmacı bu konuya ilişkin şöyle demektedir.

“Elimizdeki buluntular arasında Bizans ve Selçuklu dönemi olarak kesin bir ayırım yapamadığımız örnekler de vardır. ...Her iki dönemin yapıtlarını birbirinden kesin olarak ayırabilmek bazen güçtür. 14-15. yüzyıllarda Bizans-Selçuklu ilişkilerinin doğal sonucu olarak sanatta da etkileşimin, alış-verişin varlığı bir gerçektir. Çok karmaşık bir dönemin yapıtları olmaları, bu nedenle bıçakla kesilir gibi Bizans/Selçuklu diyemeyeceğimiz bu örnekleri, “Geçiş Dönemi” yapıtları olarak değerlendirmemize neden olur”¹⁴.

Araştırmacının burada söz ettiği “Selçuklu” kelimesi Beylikler Dönemi'ni ifade etmektedir. Aslında bölgede 1304 yılından itibaren Aydınoğulları Beyliği hâkim olmuştur¹⁵. Türklerin bölgede yerleşmesinden sonra güçlü bir ekonominin olduğu Beylikler Dönemi'nde yerel seramik üretimi başlamıştır¹⁶. Üretime ilişkin uçayak, fırın malzemesi, yarı mamul seramik parçaları, kalıp gibi arkeolojik kanıtlar Efes Artemision ve Anonim Türbe kazılarında bulunmuştur¹⁷. Bu nedenle Bizans üretiminin 14. yüzyıl ortalarına kadar devam edip etmediği tartışmalıdır. 14. yüzyılın ikinci yarısı Beyliğin ekonomik olarak en güçlü olduğu döneme denk gelir. Beylikler Dönemi seramiklerinin hamur, teknik, form ve bezeme karakteri açısından Bizans üretimlerinden tamamen farklı olduğu söylenebilir. Ancak elbette, yukarıda da belirttiğimiz gibi, Bizans seramiklerinin üretiminin birdenbire kesilmesi beklenemez. Aslında 14-15. yüzyıllarda bölgedeki varlığını devam ettiren Rumlar ve Türkler için, kimliği tartışmalı ustalar yeni tarzda seramik üretmiş olmalıdırlar. Bütün bu soruların yanıtları “*Geçiş Dönemi*” olarak adlandırılan seramikle-

---

14 Parman 1980, 324.

15 Akın 1968, 18.

16 Vroom 2005, 17-49.

17 Vroom 2005, 36; Efes, Artemision Anonim Türbe kazısı buluntuları hakkında E. Fındık-J. Vroom tarafından bir yayın hazırlanmaktadır.

rin tanımlanması depoda her iki döneme ait seramik malların sistemli sınıflandırılması ile mümkün olacaktır.

Aziz Yohannes Bazilikası'nda bulunan seramikler bezeme tekniklerine göre "Baskılı Mallar, Boyalı Mallar, Sgraffito Mallar, Kazıma Mallar ve Champlévé Mallar" olarak sınıflandırılmıştır¹⁸. Ancak daha önce de belirttiğimiz, yakın tarihte pek çok yeni arkeolojik yerleşimden edinilen bilgiler, analiz sonuçları, farklı yaklaşım ve görüşler yeni sınıflandırma yöntemlerini geliştirmiştir. Efes/Ayasuluk seramikleri bu gelişmelerle yeniden ele alındığında kilise ve bölgenin tarihine ışık tutacak yeni veriler sunması beklenmektedir. Örneğin ilk gözlemler bu seramiklerin bir bölümünün Ortaçağ'da geniş bir dağılım alanı olan Ege Tipi Bizans Mallarına ait olduğunu ortaya koymuştur. Bununla birlikte 13-14. yüzyıl seramiklerini Geç Bizans Sgraffitoları (ya da Zeuxippus Türevleri) oluşturur (Lev. 4). Genellikle içte ve dışta sırlı ve içte ağız kenarında sgraffito tekniğinde şeritler ile kabın merkezinde spiral ya da iç içe daire motiflerinin görüldüğü bu örnekler en yaygın gruptur. Sırlı seramikler arasında imparatorluğun başkenti Konstantinopolis ile ilişkilendirilen monogramlı örnekler de bulunur. Yayınlanmış olan örnekler üzerinde *Gregorius* ve *Mikhael, Dimitriou* isimleri okunabilmiştir¹⁹. Depoda monogramlı örneklerin yayınlananlardan daha fazla olduğu anlaşılır. Geç Bizans Dönemi sırlı seramiklerinde özellikle başkentte yaygın olan bu tip kapların imparatorluk atölyesinde üretildiği ve marka olabileceği sanılmaktadır. D.T. Rice, seramik kaplarda görülen monogramların imparator isimleri ya da seramikleri yapan ustanın veya atölyenin adı olabileceğini belirtmiştir²⁰. Efes ve Ayasuluk Tepesi'nde bulunan Ortaçağ sırlı seramikleri, yerleşimin başkentle ve imparatorluğun diğer bölgeleri ile ekonomik ve ticari bağlarını anlamamızı sağlar. Konstantinopolis'ten Akdeniz'e giden yol üzerinde önemli bir konuma sahip olan Efes limanının Ortaçağ'daki hareketliliği hakkında fikir verir. Seramikler üzerine devam eden sistemli çalışmaların Ortaçağ'da Efes'in ticari, ekonomik ve kültürel ilişkileri konusunda pek çok soruyu aydınlatacağı umulur.

Efes ve Ayasuluk Tepesi Ortaçağ sırsız seramikleri hakkındaki bilgilerimiz ise sınırlıdır. E. Parman'ın doktora tezinde ve yayınlarında az sayıda, farklı dönemden sırsız seramik örnekleri görülür. Bunların içinde 4. yüzyıl sonu ve 6. yüzyıl sonuna tarihlenen Efes tipi yerel amphora ör-

18 Parman 1989, 280, 287, 289.

19 Parman 1980, 329.

20 Rice 1930, 74; Parman 1980, 329.

neği ile Erken Bizans Dönemi'nde yaygın olduğu bilinen 6-7. yüzyıllara tarihlendirilen monogramlı unguantarium ve farklı dönemlere ait amp-hora tipleri bulunur²¹. Depo çalışmaları ilerlediğinde amaçlarımızdan biri de Bizans Dönemi'nde kullanılan günlük kullanım kaplarının türleri, tipolojileri, köken ve kronolojilerini tespit edebilmektedir. Çünkü genellikle masa üstünde yemeklerin servisinde kullanılan, sırlı seramiklere göre farklı işlevlere ve zengin formlara sahip olan sırsız seramikler halkın günlük hayatı ve yeme içme alışkanlığı konusunda çok daha fikir vericidir. Sırsız seramikler ilk gözlemlere göre oldukça çok miktarda ve çeşitli malzemeyi ihtiva ederler. Bunlar arasında sgraffito tekniğinde hayvan figürleri ile bezemeli kaplar oldukça ünik örnekler olarak görülür. Özellikle üzerinde ördek ve baskı tekniğinde haç motiflerinin yer aldığı kapak, sırsız seramiklerin Bizans seramik araştırmalarına çok yeni örnekler sunacağına kanıtıdır.

Avusturya Arkeoloji Enstitüsü tarafından 2009-2012 yılları arasında gerçekleştirilen Artemision, Anonim Türbe kazıları şimdiden Efes'te Ortaçağ'da seramik üretimine ilişkin yeni veriler sunmuştur. Burada bulunan seramikler ayrı bir monografik çalışmada değerlendirildiğinden daha fazla bilgi verilememektedir²². Bununla birlikte Kuşadası Kadı Kalesi/Anaia kazılarında elde edilen veriler, özellikle bölgenin ve Efes'in Ortaçağ'ının aydınlatılmasında son derece önemli görünmektedir. 2001 yılından beri devam eden Anaia kazıları ve yakın bölgelerdeki diğer çalışmalar, Batı Anadolu Ortaçağ arkeolojisine yeni ve değerli katkılar sunmuştur²³. Anaia'da henüz seramik fırını bulunmamasına rağmen üretimin varlığına işaret eden çok miktarda üçayak, konik ve fırın içinde kullanıldığı anlaşılan çubuklar, sır cürufırları ve yarı mamul seramikler burada üretimin varlığına işaret etmektedir²⁴. Araştırmacılara göre buradaki üretim büyük olasılıkla Zeuxippus Türevi (ailesi) seramiklere aittir²⁵. Bu seramikler tıpkı Ayasuluk Tepesi buluntularında olduğu gibi 12. yüzyıl ortaları ve 13. yüzyıla tarihlendirilen Ege Tipi Bizans Seramikleri ile birlikte ele geçmiştir²⁶. İlk gözlemlere göre Efes/Ayasuluk Tepesi ve Anaia'da bulunan Ortaçağ sırlı seramikleri benzer üretim teknolojilerine sahiptir. Her iki yerleşim-

21 Parman 1978; a.y. 1989, 284, fig. 6a-6b, fig. 7a-7b.

22 Efes, Artemision'u Anonim Türbe kazılarına ait sonuçlar Avusturya, Viyana Arkeoloji Enstitüsü tarafından yayına hazırlanmaktadır.

23 Mercangöz 2002, 125-138. 2002-2012 yılları kazı çalışmaları için Bkz. diğer Kazı Sonuçları Toplantıları.

24 Çakmakçı ve İnanan 2009, 54-55.

25 Çakmakçı ve İnanan 2009, 55.

26 Çakmakçı ve İnanan 2009, 56.

de de bulunan seramiklerin form, bezeme ve motif karakteri ortak olup Anaia ve Efes'teki diğer Ortaçağ kazılarında bulunan aynı tip üçayaklar, eş zamanlı ve benzer bir üretime işaret etmektedir. Olasılıkla 13. yüzyılın başlarında Batı Anadolu'da yeni bir seramik ekolünün ortaya çıkışı tesadüf değildir. Genellikle başkent üretimi olduğu düşünülen Zeuxippus seramikleri ile benzerliği dolayısıyla bu grubun "ailesi ya da türevleri" olarak adlandırılan seramiklerin Konstantinopolis'in Latinlerce işgalinin (1204) ardından, Laskarisler Dönemi'nde (1204-1261) buraya kaçmış olan başkent kökenli ustalarca üretilmiş olabileceğine dair bir görüş, henüz netlik kazanmamıştır. Ancak Batı Anadolu'da 13. yüzyılda üretim faaliyetlerinde bir artış olduğu arkeolojik kazılardan anlaşılmaktadır.

İlerleyen kazılar ve depodaki çalışmalarda Efes, Aziz Yohannes Bazilikası gibi önemli bir yapıya ait buluntuların değerlendirilmesinin bölgenin tarihine ve seramik araştırmalarına yeni katkılar sunacağını düşünmekteyiz.

Yeni Bir Keşif: Ayasuluk'ta Cam Atölyesi

2012 yılında Ayasuluk Tepesi ve St. Jean Anıtı kazı deposunda yapmış olduğumuz çalışmalarda çok miktarda cam eserle karşılaşmıştır. Bunlar Geç Roma, Bizans, Beylikler ve Osmanlı gibi çeşitli dönemlere aittir. Büyük miktarlardaki buluntular sürahi, şişe, kâse, kadeh, kandil, pencere camları ve bilezik gibi süs eşyalarını içerir. Bununla birlikte depoda yapmış olduğumuz çalışmalarda cam üretimine ait çok miktarda kanıt tespit edilmiştir. Üretimin varlığını gösteren bu kanıtlar arasında farklı renklerde camın eritildiği potalar, cüruflar ve yarı mamul eserler bulunur. Depodaki çalışmalar çok kısa bir sürede gerçekleştirildiğinden malzemenin detaylı olarak tanıtımı burada verilememektedir.

Camlar arasında çeşitli türde ve çok miktarda eser bulunmasına rağmen, üretimle ilişkili gördüğümüz buluntu grubunu cam bilezikler oluşturur. Bunlar çeşitli tipte, büyüklüklerde ve renklerde biçimlendirilmişlerdir. Depoda bulunan potalar içinde siyah, lacivert, açık mavi, mor, yeşil gibi çeşitli renklerde eritilmiş camlar *in situ* olarak bulunmuştur. Bunlardan biri içinde siyah ve kırmızı renkte camın birlikte eritildiği pota, cam bilezik üretimi ile ilişki kurmamızı sağlayan önemli bir arkeolojik buluntudur. Çünkü kazılarda çok sayıda siyah opak cam üzerine kırmızı cam ipi ile bezemeli bilezik örnekleri bulunmuştur. İlk gözlemler Ayasuluk Tepesi'nde cam üretimine dair yeni bir keşfi, özellikle de bilezik üretimini işaret etmektedir. Elbette cam üreten atölyelerde sade-

ce bilezik üretimi yapıldığı düşünülemez, aynı zamanda cam eşyalar da üretilmiş olmalıdır. Bu görüşümüz sonraki yıllarda arkeometrik çalışmalarla da desteklenmeye çalışılacaktır.

Cam bilezikler, kazı buluntuları arasında sıklıkla karşılaşılan türde kişisel eşyalarıdır. Bizans Dönemi'nde oldukça yaygın olan cam bileziklerin, çocuklar ve yetişkin bireyler tarafından kullanıldığı ve ayak bileğine takılan örneklerinin de olduğu belirtilmektedir²⁷. Cam bilezikler teknik ve süsleme özellikleri açısından kolaylıkla taklit edilebilecek eserlerdir. Bu nedenle çok yaygın olması genellikle seramik üretimi yapılan merkezlerde yerel atölyelerce üretildiğini düşündürür. Bizans Dönemi'ne ait cam bileziklerden genellikle üzerinde boya bezemeli olanlar dikkati çekmiş ve daha fazla yayınlanmıştır. Türkiye'de Amorium²⁸, İstanbul Saraçhane²⁹, İstanbul Marmaray-Üsküdar kazıları³⁰, Sardis³¹, Adramytion Antik Kenti/Örentepe Bazilika³², Myra/Aziz Nikolaos Kilisesi³³ ve Mersin Yumuktepe Höyüğü³⁴ ile Kadı Kalesi/Anaia³⁵ cam bilezikleri tanıtılmıştır.

Ayasuluk Tepesi kazı deposunda bulunan bileziklerin en yakın örnekleri Kadı Kalesi/Anaia kazılarında görülür³⁶. Anaia'da süs amaçlı cam eşyalar arasında sayılan bilezikler bezemeli ve bezemesiz olarak iki grup oluşturur³⁷. Burada bulunan çok renkli cam şeritlerle bezemeli spiral büklümlü cam bilezikler, tek renk cam şeritlerle bezeli spiral büklümlü cam bilezikler ve tek renkli cam şerit ile bezemeli oval ve dikdörtgen kesitli bilezikler 12-13. yüzyıllara tarihlendirilmiştir³⁸. Benzer örnekler Bizans yerleşimlerinde 11-13. yüzyıllara ait Ortaçağ tabakala-

27 Oral Çakmakçı 2010, 545.

28 Gill 1992, 221, fig. 6. 18-30; a.y. 1994, 123-126, fig. 3. 1-10; a.y. 1996, 106-10, fig. 8.1-6; a.y. 1999, 340-43, fig. G. 1-13C; a.y. 2001, 394-98, fig. M. 5-13; a.y. 2002, 79-80, fig. 1.22-29, 183-219, fig. 2. 27-38.

29 Hayes 1992, 2: 408, fig. 152, 53-54.

30 Karagöz 2010, 419, Res. 14.

31 Saldern 1966, 12. 2 pl. 7.20; a.y. 1980, 91, 98-101; pl. 16.679, pl. 18.750-51, 757, 759-61, 768, 779.

32 Çoruhlu 2006, 62-67.

33 Çömezoglu 2007, 338; Çömezoglu 2001, 368-369.

34 Köroğlu 2002, 355-72, lev. I, II, II, res. 2-7; a.y. 2004, 130, pl. VIII.1-24.

35 Çakmakçı ve İnanan 2009, 51-72, 60; Oral 2002, 131, 138, Resim 11.

36 Maalesef on günlük çalışma sezonunda Ayasuluk örneklerini belgeleme fırsatı bulunmamıştır. Ancak daha detaylı olarak bileziklerin çizim ve fotoğrafları gelecek yıl ayrı bir makale ile yayınlanacaktır. Anaia benzer örnekleri için bkz. Çakmakçı 2010, 551, Res. 6, 552, Res. 7-8, 553, Res. 9.

37 Çakmakçı ve İnanan 2009, 60.

38 Çakmakçı 2010, 552, Res. 7-8.

rında ele geçmiştir³⁹. Anaiia'da bulunan bilezikler ile Ayasuluk örnekleri ilk gözlemlere göre; kullanılan teknik, form, renk ve süslemede hâkim olan siyah ve kırmızı renk açısından ortak karakter gösterir. Benzer tipte bilezik örnekleri Efes, Artemision Anonim Türbe kazılarında da ele geçmiştir. Burada yapmış olduğumuz gözlemler de Efes'te cam üretimini destekler görünmektedir⁴⁰.

Farklı tiplerdeki cam bilezikler Ortaçağ'da uzun bir kullanım dönemine işaret ederler. Üzerinde farklı renklerde şerit sarılı bilezikler, Sardis'te tabaka verilerine göre 10. yüzyıl sonu ile 13. yüzyıl sonundan 14. yüzyıllara kadar tarihlenir⁴¹. Burgulu, yuvarlak, yassı ve yarım daire kesitli cam bilezik örnekleri ayrıca Adramyttion/Örentepe Bazilika kazılarında ele geçmiştir⁴². Burada bulunan bilezikler Orta ve Geç Bizans Dönemi'ne tarihlenirler⁴³. Şeritlerle bezemeli spiral büklümlü bileziklerin Korinthos örnekleri kahverengi, zeytin yeşili ve koyu mavi çubuk üzerine sarılmış ince kırmızı cam şeritlerle kuşatılmıştır. Kuzeydoğu cam atölyesi buluntuları 11-12. yüzyıllara, diğer örnekler 10-13. yüzyıllar arasına tarihlendirilir⁴⁴. Aynı zamanda benzer tipte bileziklerin, Bulgaristanda Djadova'da 10. yüzyılın sonlarında görülmeye başlayarak 10-13. yüzyıllar arasında çok yaygın hale geldiği belirtilir⁴⁵. Cam şerit ile bezemeli, oval, üçgen ve bant kesitli bileziklerin benzerleri Amorium'da Orta ve Geç Bizans dönemlerine⁴⁶; Yumuktepe'de 11-12. yüzyıllara tarihlenirken⁴⁷, Balkan örnekleri için 11-12. yüzyıllar⁴⁸, Kadı Kalesi/Anaiia örnekleri için ise 12-13. yüzyıllar⁴⁹ önerilmektedir. Tillehöyük'te ise cam bilezikler 13-15. yüzyılın ortalarına tarihlenir⁵⁰. Efes/Ayasuluk Tepesi'nde bulunan cam bilezikler için en önemli sorun tarihlendirmedi.

Sardis'de Orta Bizans Dönemi'ne tarihlenen cam buluntuların büyük bir bölümünü cam bilezikler oluşturur. Ancak bunların yerel üretim mi

39 Çakmakçı ve İnanan 2009, 60.

40 2012 yazında Ağustos ayı içinde Ayasuluk Tepesi ve St. Jean Anıtı kazı deposunda üretimle ilgili yapmış olduğumuz tespitler doğrultusunda Efes/Anonim Türbe kazıları cam buluntuları değerlendirilmiştir.

41 Saldern 1966, 12 No: 21 pl. 7.20.

42 Çoruhlu 2006, 62-67.

43 Çoruhlu 2005, 138-146, 142.

44 Davidson 1952, 264, pl. 112.2144-47.

45 Borisov 1989.

46 Çakmakçı 2010, 553.

47 Köroğlu 2002, 368.

48 Borisov 1989, 293-294.

49 Çakmakçı 2010, 553.

50 Çömezoğlu 2007, 338.

olduğu, yoksa ithal mi olduğu tartışmalıdır. Buradaki cam bileziklerin bazıları 10 ve erken 13. yüzyıllara tarihlendirilir⁵¹. Örneklerin Efes üretimleri ile benzerliği sonraki çalışmalarda detaylı olarak incelenecektir.

Myra, Aziz Nikolaos Kilisesi kazılarında ise üretime işaret eden cam köpük, fritler ve şekillendirme atıkları bulunmuştur. Ancak üretime işaret eden bu atıklar kilisede bulunan cam eserlerle ilişkilendirilemeyecek kadar bozuktur. Kilise çevresindeki kazılarda bir fırın ya da üretim için kullanılan aletler bulunmamıştır. Üretim atıkları az sayıda Roma Dönemi, Erken Bizans ve 11. yüzyıla tarihlendirilen, Orta Bizans cam buluntuları ile birlikte ele geçmiştir. Çok az sayıda atık ise 11-13. yüzyıl tabakalarında bulunmuştur. Üretim Ortaçağ boyunca devam ettiği ve günlük kullanım kaplarının azlığı nedeni ile daha çok ihtiyacı karşılamak için küçük boyutta olduğu sanılmaktadır⁵². Kilisedeki kazılarda bulunan bir sıra kırmızı cam ipliği ile bezemeli bileziğin, tabaka verilerine göre, 10-11. yüzyıllara ait olduğu belirtilir⁵³. Bununla birlikte yassı kesitli örnekler için 7-11. ve 11-13. yüzyıllar tarihi önerilir⁵⁴.

Yumuktepe Höyüğü kazılarında da çok sayıda cam bilezik yayınlanmıştır⁵⁵. Bizans Dönemi'ne ait olduğu düşünülen çok miktarda cam bilezik bulunmasına rağmen, burada bir imalathane olduğunu söylemek için bir fırın ya da cüruf kalıntısı ile karşılaşmadığı belirtilir⁵⁶. Yumuktepe bileziklerinin nereden geldiği henüz bilinmemektedir. G. Köroğlu, Mersin'in konumundan dolayı bu bileziklerin Korinthos ya da emay tekniğindeki örneklerin üretildiği Konstantinopolis'ten gelmiş olabileceğini düşünmektedir⁵⁷. Yumuktepe'de bulunan bilezik tipleri ile Efes/Ayasuluk örnekleri teknik, form ve süsleme özellikleri açısından oldukça benzer görünür. Önerimiz geliş yeri belli olmayan bu bileziklerin Efes'te üretilerek Yumuktepe gibi Akdeniz'in doğusundaki yerleşimlere ve belki de Ortadoğu'ya kadar ihraç edildiğidir. Bu savımızı gelecekte Efes camlarının dağılımı konusundaki araştırmalarımızla desteklemeyi umuyoruz.

51 Saldern 1962, 12, plate 7, fig. 20.

52 Çömezoglu 2008, 287-295.

53 Çömezoglu 2007, 338; a.y. 2001, 368-369.

54 Çömezoglu 2010, 510; a.y. 2007, 339.

55 Köroğlu 2002, 355-372.

56 Köroğlu 2002, 363. Yumuktepe camları ile ilgili analiz çalışmalarının yapıldığı öğrenilmiştir. Ancak sonuçlar Ayasuluk'ta yapılacak analizlerle karşılaştırdıktan sonra değerlendirilecektir. Bu çalışmada inceleme fırsatı bulunamamıştır.

57 Köroğlu 2002, 364.

Cam bilezik buluntuları detaylı olarak yayınlanan Kadı Kalesi/Anaia kazılarında, cam üretimine ait bir atölye henüz tespit edilmiş değildir⁵⁸. Cam üretimine ait veriler arasında az sayıda frit parçaları ile cam ya da seramik üretimine ait olabilecek sır cürufundan başka bir şey bulunamamıştır. Seramik üretimine ait yarı mamul örnekler bulunmasına rağmen cam üretimini gösteren kanıt yoktur. Araştırmacılar hatalı üretim ya da imalat atıklarının yeniden eritilerek kullanıldığından, cam üretimine ait arkeolojik verilerin kaybolmuş olabileceğini düşünmektedirler⁵⁹. Kadı Kalesi/Anaia cam bilezikleri de tıpkı Yumuktepe örnekleri gibi teknik, form, süsleme ve renk açısından örneklerimizle çok benzerdir⁶⁰. Bu durumda Anaia'daki bilezikler, –eğer yerel üretim değilse– Efes/Ayasuluk üretimi olup çok yakın mesafedeki Kadı Kalesi'ne kara veya deniz yolu ile gelmiş olmalıdır. Ayasuluk Tepesi cam buluntularının Ortaçağ'da Efes ile Doğu Akdeniz güzergâhında bulunan kıyı kentleri arasındaki ticari ilişkilere yeni bir boyut katacağı açıktır. Bu merkezlerden alınacak numuneler üzerine yapılacak bir analiz çalışması gelecekte bu savımızı destekleyecektir.

En erken Orta Bizans Dönemi'ne tarihlendirilebilecek cam üretiminin şimdilik Ayasuluk Tepesi'nde kale içinde, kilisenin yakınında ya da surların hemen dışında bir yerde olduğu sanılmaktadır. Kadı Kalesi/Anaia örnekleri ile benzerliğine dayanarak Bizans Dönemi'ne tarihlenen bileziklerin üretiminin Beylikler Dönemi'nde devam edip etmediği konusunda henüz bir şey söylemek mümkün değildir. Ancak Beylikler Dönemi'ne ait çok sayıda ve çeşitli türde cam eserlerin varlığı üretimin devam ettiğini düşündürür. Ayasuluk'ta cam bilezik üretimi sonraki yüzyıllarda devam etmiş olsa bile, alıcılarının kim olduğunu şimdiden söylemek güçtür.

58 Çakmakçı 2010, 545-553.

59 Çakmakçı ve İnanan 2009, 57.

60 Fotoğraflar için bkz. Çakmakçı 2010, 551 Res. 6, 552 Res. 7-8, 553 Res. 9.

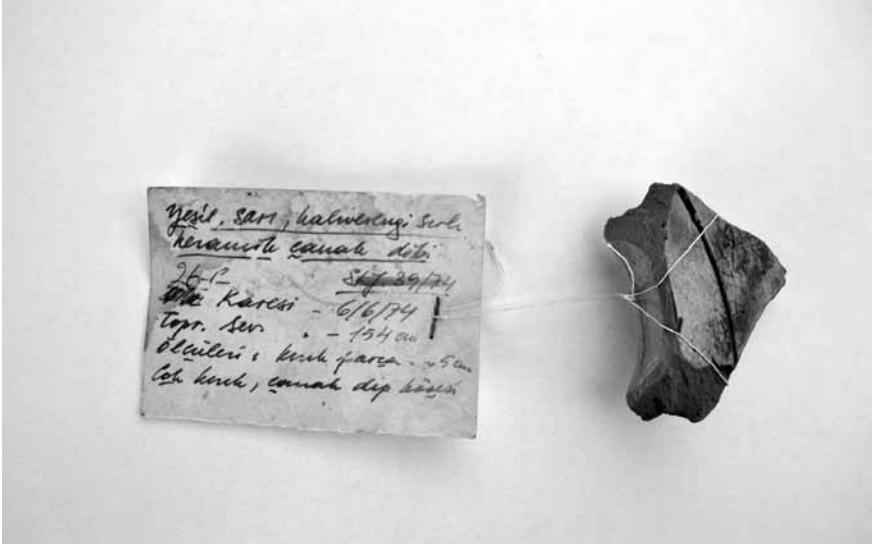
Levhalar

Lev. 1: Ayasuluk Tepesi ve St. Jean Anıtı kazı deposu 2012.

Lev. 2: Depodaki eserlerin temizlenmesi ve tasnif çalışmaları.

Lev. 3: Ayasuluk Tepesi ve St. Jean Anıtı kazılarında 6/6/74 tarihli envanter örneği.

Lev. 4: Geç Bizans Sgraffitoları veya Zeuxippus Türevleri.

Kaynakça

Akın 1968

Akın H., *Aydinoğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*, Ankara
Üniversitesi Basımevi.

Borisov 1989

Borisov, B. D., *Djadova, Bulgarian, Dutch, Japanese Expedition, Vol. I, Medieval Settlement and Necropolis (11th-12th Century)*, Tokai.

Büyükkolancı 2008

Büyükkolancı, M., "Ayasuluk Tepesi ve St. Anıtı 2007 Yılı Kazıları", 30. *KST*, 4. Cilt, Ankara, 219-232.

Büyükkolancı 2010

Büyükkolancı, M., "2008 Yılı Ayasuluk Tepesi ve St. Jean Anıtı Kazı ve Onarım Çalışmaları", 31 *KST*, 3. Cilt, Ankara, 131-144.

Büyükkolancı 2011

Büyükkolancı, M., "2009 Yılı Ayasuluk Tepesi ve St. Jean Anıtı Kazı ve Onarım Çalışmaları", 32. *KST*, 2. Cilt, 82-95.

Çakmakçı Oral ve İnanan 2009

Çakmakçı Oral Z.-F. İnanan, "Ortaçağ Bizans Günlük Yaşamı ve Üretim Faaliyetleri Açısından Kuşadası Kadikalesi Buluntularının Ön Değerlendirilmesi", *Sanat Tarihi Dergisi*, Sayı/XVIII/1, Nisan, 51-72.

Çakmakçı Oral 2010

Çakmakçı Oral Z., "On İkinci ve On Üçüncü Yüzyıllarda Bizans Cam Bileziklerinde Bezeme ve Biçim Değişimleri", 1. *Uluslararası Sevgi Gönül Bizans Araştırmaları Sempozyumu*, 25-28 Haziran 2007, İstanbul, 545-553.

Çoruhlu 2005

Çoruhlu, T., "Örentepe (Adramyttion Antik Kenti) 2003 Kazısı Ortaçağ Buluntuları", VIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu, (26-28 Nisan 2004/Sakarya), *Sakarya Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Fen Edebiyat Dergisi*, 2005, Cilt 7, Sayı 1, Sakarya, 138-146.

Çoruhlu 2006

Çoruhlu, T., "Örentepe Bazilika Kazısı 2002 Yılı Ortaçağ Buluntuları", (ed. G. Köroğlu) *VII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyum Bildirileri* (1-9 Nisan 2003), T.C. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul, 62-67.

Çömezoğlu 2001

Ötüken, S.Y., "Demre Aziz Nikolaos Kilisesi Kazısından Seçme Küçük

Buluntular”, 361-384 içinde Ö. Çömezoğlu “Cam Bilezikler”, 368-369, *V. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı ve Araştırmaları Sempozyumu*, Bildiriler (19-20 Nisan 2001), Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Ankara.

Çömezoğlu 2007

Çömezoğlu, Ö., *Akdeniz Çevresi Ortaçağ Camcılığı Işığında Demre Aziz Nikolaos Kilisesi Cam Buluntuları*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul.

Çömezoğlu 2008

Çömezoğlu Ö., “Myra’s Place in Medieval Glass Production.” *Adayla*, XI (2008): 287-295.

Çömezoğlu 2010

Çömezoğlu, Ö., “Myra-Demre Aziz Nikolaos Kilisesi’nde On İkinci ve On Üçüncü Yüzyıl Cam Buluntuları”, *1. Uluslar arası Sevgi Gönül Bizans Araştırmaları Sempozyumu*, 25-28 Haziran 2007, İstanbul, 505-510.

Davidson 1952

Davidson, G.D., *Corinth XII, The Minor Objects*, Princeton.

Foss 1979

Foss, C., *Ephesus after Antiquity*. Cambridge University Press.

Gill 1992

Harrison, R.M., “Amorium Excavations 1991: The Fourth Preliminary Report” *AnatStad* 42, 207-22 içinde M.A. Gill, “Small Finds Teracotta Lamps and Glass Bracelets” 221.

Gill 1994

Lightfoot, C.S., “Amorium Excavations 1993: The Sixth Preliminary Report”, *AnatStad* 44, 105-126 içinde M.A. Gill, “Glass and Small Finds”, 123-126.

Gill 1996

Lightfoot, C.S. - E.A. Ivison, “Amorium Excavations 1995: The Eighth Preliminary Report.” *AnatStad* 46, 91-110 içinde M.A. Gill, “Glass”, 106-10.

Gill 2001

Lightfoot, C.S.T- E.A. Ivison, “The Amorium Project: The 1998 Excavation Season”, *DOP* 55, 371-99 içinde M.A.V. Gill, “Glass Finds”, 394-98.

Gill 2002

Gill, M.A.V., *Amorium Reports, Finds I: The Glass (1987-1977)*. England.

Hayes 1992

Hayes, J.W., *Excavations Saraçhane in Istanbul*. Princeton.

Karagöz 2010

Karagöz, Ş., "Marmaray-Üsküdar Kazılarında Ortaya Çıkarılan On İki On Üçüncü Yüzyıl Yapısı", *1. Uluslar arası Sevgi Gönül Bizans Araştırmaları Sempozyumu*, 25-28 Haziran 2007, İstanbul, 413-423.

Keil ve Hörman 1951

Keil J. -H. Hörmann, *Die Johannes Kirche*. Forschungen in Ephesos, C.IV/3, Wien.

Köroğlu 2002

Köroğlu, G., "Yumuktepe Höyüğü'nden Bizans Dönemi Cam Bilezikleri", *Ortaçağ'da Anadolu* (ed. N. Şaman Doğan), Ankara, 355-72.

Köroğlu 2004

Köroğlu, G., "Yumuktepe in the Middle Age", *Mersin Yumuktepe a Reappraisal*, (ed. I. Caneva ve V. Sevin), Lecce.

Mercangöz 2002

Mercangöz, Z., "Kuşadası Kadı Kalesi 2001 Yılı Çalışmaları", *24. KST*, 2. Cilt, Ankara, 125-138.

Otto-Dorn 1950

Otto-Dorn, K., Kleinasien und Byzanz, *Istanbul Forschungen*, 17.

Parman 1978

Parman, E., Bizans Keramik Sanatı ve Ayasuluk/Efes Bizans Keramikleri. Hacettepe Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü, Ankara.

Parman 1989

Parman, E., "The Pottery from the St.John's Basilica at Ephesos", *Recherches sur la ceramique byzantine. Bullentin de Correspondance Hellenique, Suppl. XVIII*, Ecole Française D'Athenes, Athenes, Paris, 277-289.

Parman 1980

Parman, E., "Efes-Ayasuluk'ta Bulanan Bizans Sırlı Seramikleri", *Sanat Tarihi Semineri* 5-9 Mayıs 1980, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Enstitüsü Yayınları, 315-322.

Parman 1980

Parman, E. "Ayasuluk'ta Bulunan Sırlı Bizans Keramikleri", *Bedrettin Cömert'e Armağan Kitabı*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 321-340.

Pülz ve Kat 2011

Andrea M. Pülz-F. Kat, "Ephesos Bizans Dönemi Küçük Buluntuları-Malzemeye Genel Bakış", *Bizans Döneminde Ephesos*, (ed. Falko Daim-Sabine Ladstätter) İstanbul, 197-211.

Rice 1930

Rice, D.T., *Byzantine Glazed Pottery*, Oxford.

Saldern 1962

Saldern, A.V., "Glass from Sardis", *AJA* 66, 5-12.

Saldern 1980

Saldern, A.V., *Ancient and Byzantine Glass from Sardis*. Cambridge.

Sotiriou 1924

Sotiriou, G.A., Helenikai Anaskaphai en Mikra Asia: Ho Naos Ionnou tou Theologou en Efeso. *Archailogikon Deltion*, VII, 115-223.

Vroom 2005

Vroom, J., "Medieval Pottery from the Artemision in Ephesus: Imported and Locally Produced Wares", *Spätantike und mittelalterliche Keramik aus Ephesos*, (ed. S. Ladstätter - A. Hofeneder), Wien, 17-49.